

АМЕРИКАНСЬКА СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Петро Саух, академік

Сьогодні у світі за нашу інтелектуальну і політичну підтримку змагаються три моделі освіти: фахова, культурна і особистісна. Найпоширенішою серед них є фахова. Вона найповніше задовольняє потреби індустріального суспільства і є випробуваним механізмом тиражування спеціалістів, які мають професійно зорієнтовані вміння і готові до ринку найманої праці. Особливо влаштовує суспільство така модель у періоди його економічних депресій.

На Заході усвідомлюють, що ця модель вичерпала себе і виступає гальмом у розвитку постіндустріального суспільства, яке сьогодні формується. Це суспільство вимагач трансформації освіти, в основу якої покладений антропний принцип з орієнтацією на культурну модель освіти. Розуміють факт невідповідності фахової моделі освіти сучасному стану суспільства у Німеччині і Франції, де розробляються подібні проекти її реформування. Реформаторський рух спостерігається і у нас. Але, на жаль, ми намагаємося перейняти тільки зовнішній "антураж" (бакалавр, магістр, доктор філософії і т. ін.), часто не вникаючи у сутність трансформації освіти на сучасному етапі. Щоб зрозуміти це, необхідно поставити перед собою просте питання: Що являє собою освіта у її глибинному сенсі? Відповідаючи на нього, ми неодмінно змушені будемо констатувати, що освіта – це далеко не "інтелектуальна муштра". За Платоном, освіта - це зовнішнє розкриття сутності людини. На межі тисячоліть ми змушені усвідомити, що сучасне суспільство вимагає не спеціаліста-гвинтика, а спеціаліста, який вміє швидко пристосовуватися до будь-яких змін, гнучкого, здатного працювати більш ніж в одній професійній позиції, зберігати самовладання в умовах невизначеності аж до повного хаосу й абсолютної неясності, до того ж екстраполювати ідеї з однієї сфери в іншу. Це має бути не просто фахівець, а творча, духовно багата і інтелігента людина.

Як досягти цієї мети? На це питання однозначної відповіді поки що не існує. Але більшість учених світу сходяться в одному: реалізація цієї мети можлива на шляхах гуманізації та гуманітаризації освіти. А це означає перехід до нової особистісної моделі освіти. У цьому відношенні американська модель освіти, при усіх її недоліках, є найперспективнішою у світі. Вона працює на майбутнє.

Це зовсім не означає, що наша освіта значно поступається американській. Ми маємо прекрасний зразок трансформації фахової моделі освіти у культурну модель. Особливість цієї трансформації була б, мабуть, вельми значною і перевершила б сподівання сучасних теоретиків і практиків педагогічної думки, якби не були зруйновані протягом останніх років її основи. Адже останніх шість років в Україні більш як у 15 разів скоротилося фінансування науки та освіти.

Науку та освіту тенденційно перетворюють в апологетичну сферу, яка повинна обслуговувати чужі пропозиції і настанови. Велика кількість учених і педагогів не витримує тиску руйнівної політики держави і залишає Україну. Мені доводилося на власні очі бачити, як за кордоном ставляться до наших учених, як наукові здобутки, не затребувані у нас, охоче там застосовуються. Болить душа, коли довідуєшся, що навіть у знаменитому Центральному аерогідродинамічному інституті ім. Жуковського, де "обдували" всі радянські літаки і ракети, сьогодні сушать на продаж пиломатеріали. Не краща, а то й гірша ситуація у нас, в Україні.

На жаль, помилився великий американський фізик Е. Теллер, батько американської ядерної бомби, коли в 60-і роки писав, що через десять років кращих учених світу доведеться шукати в Росії, тому що в СРСР наука - майже релігія.

Бо давно і безслідно зник дух благовійності перед наукою. І я певен, що ті процеси руйнації освіти й науки в Україні вже спричинили наслідки, яких не відшкодувати за будь-яких сприятливих умов навіть упродовж 10-20 років. Бо наша сьогоднішня освіта не тільки бідна, вона ще й перетворилась на фабрику дипломів і атестатів, соціально або чисто професійно орієнтованих вмій і навичок. Наукову нішу заповнюють люди, які нічого спільного з наукою не мають. Щоб стати кандидатом наук, достатньо бути бізнесменом або народним депутатом. Існує небезпека, що у найближчому майбутньому ці "науковці" будуть складати більшість у науковому співтоваристві. До цього кволого і гіпертрофованого "інтелектуального" тіла ми намагаємось прищепити всілякі утопічні системи виховання. Чекаємо від цього "щеплення" інтелігентності, духовності і творчості. Усе це марно. Тому що достатні трансформації освіти можливі на зовсім іншому, глибинному рівні, де існує життєдайна основа.

Сьогодні західна освіта - це перш за все освіта, яка має достаток. Але що цікаво: навіть у найважчі часи своєї історії Німеччина, Франція, США завжди вишукували можливості для підтримки науки й освіти. Вчені і педагоги отримували різноманітні надбавки до заробітної плати, їх шанували і берегли. І, виявляється, було за що. Ці країни мають передові технології і повний достаток. До речі, таке ставлення до освіти й науки відоме і нашим старшим колегам, які працювали у повоєнні роки.

Звісно, на відносно здоровій освітянській основі можливі цікаві й ефективні експерименти. Америка, наприклад, має таку основу. Тому і підхід у американських педагогів до цієї справи зовсім інший. У центрі їх освітянської системи стоїть особистість, яку потрібно плекати, розвивати і готувати відповідно до "руху" душі професійні навички. Тільки початкова школа там мало чим відрізняється від нашої. Але навіть тут будується все на індивідуальному підході до дитини. Якщо, скажімо, дитина не може всидіти на одному місці протягом хвилини, виконуючи якесь завдання, педагоги б'ють тривогу. Вони розуміють, що перед ними неординарна дитина, до якої потрібен підхід, особлива програма і відповідне оточення.

Середня школа у США - це вже не школа у нашому розумінні, а швидше університет. Тут на основі виявлених здібностей і вподобань у початковій

школі дитина обирає для вивчення ті курси, які найбільше відповідають її сутності. Тобто майбутній актор, художник або історик протягом наступних семи років не будуть відчувати жорсткого тиску математики, фізики, хімії тощо. Адже при відсутності здібностей і відповідного бажання цей тиск неминуче розвине у них комплекс неповноцінності. І, навпаки, дитина, руху душі якої відповідають математика чи фізика, хімія чи астрономія, має можливість повною мірою розвивати свою сутність, не страждаючи від того, що вона не розуміється у гуманітарних науках.

У цьому, безумовно, є сенс. Адже що для нас сьогодні являє собою, наприклад, історія? Дати, імена, окремі події, які часто вирвані з контексту суспільного розвитку і які слід зазубрювати. Відповідно фізика - фізичні теорії, моделі тощо. У такому вигляді ці та інші предмети не в змозі дати людині нічого з того, що сприяло б її розвитку. Бо це знання заради знання. Але якщо історію розуміти як антропологію в історичному русі і творіння культури, якщо бачити в ній прояви, одкровення різних сторін людського буття у взаємодії із стихіями природи, тоді вона оживе, дасть нам історичне уявлення, дозволить зовсім по-іншому розуміти сучасність, суспільні відносини. Те ж саме можна сказати і про викладання природничих наук.

Ми забули, що фізика - це наука про явища навколишнього світу: про світло, колір, тепло і холод, звук, вагу, політ, плавання і падіння, тобто про навколишній світ, який оточує нас і який можна бачити, чути, нюхати, спостерігати тощо. І що знання про цей світ нам потрібні не для того, аби хтось натискав на кнопку, а ми у потрібну хвилину їх "видавали", а задля того, щоб бути вільними у цьому світі. Бо будь-які знання, наукові істини, ідеї не варті того, аби в ім'я їх торжества особистість жертвувала своєю свободою, гідністю або здоров'ям. Відвідуючи лекції, семінари в університетах Америки, я переконався, що ця проста, як світ, істина може насправді "працювати".

Щоб, бува, випадково не принизити гідність студента, в американських школах і університетах навіть оцінки його знань не оголошують публічно. Про результати успішності студента мають право знати тільки дві людини: професор і сам студент.

Аналіз його роботи буде проведений віч-на-віч з викладачем під час індивідуальної консультації. Навіть батьки, якщо цього бажає студент і це обумовлено контрактом при вступі, не мають доступу до інформації про успішність своєї дитини.

При цьому будь-яку думку студента поважають і дуже серйозно до неї ставляться. Ідея, думка розглядається як матеріальне творіння, тобто плуг, лопата чи ще щось. До неї ставляться, як до індивідуальної власності. Тому найбільшим злом, яке карається виключенням з університету, є списування. Цікаво, що студенти вважають таку міру покарання абсолютно справедливою. Списування в американських навчальних закладах практично не існує.

Мені доводилося читати лекції в Берлінгтонському університеті, університеті св. Майкла, Мілделберійському коледжі, відвідувати заняття американських колег. Перше, що впадає у вічі, це те, що лекції читають виключно висококваліфіковані вчені і педагоги, "повні" професори. Хоча шлях

до "повного" професора довгий і надто тернистий: бакалавр, магістр, доктор філософії, асистент професора, асоціативний професор і накінець – повний професор. Друге: на лекціях дається десята частина того, що намагаємось дати ми. Матеріал багаторазово "розжовується", подається у різноманітних ракурсах і пов'язується з минулим, майбутнім, часто з гумором. Лекція нагадує, на перший погляд, шоу, але насправді є дуже ефективною. Засвоєння матеріалу студентами у цій ситуації майже стовідсоткове. Американські педагоги вважають, що краще навчити людину віртуозно підкидати три кульки і ловити їх, ніж намагатись навчити це робити з 30-ма кульками, наперед знаючи, що людина справиться щонайбільше з двома. Але коли людина досягне вправності з трьома кульками, вона сама поспробує взяти четверту, п'яту, шосту і т.д.

Має свою особливість і робота на семінарських заняттях. На них, в основному, вивчають і аналізують класичні твори, першоджерела. І це стосується не тільки філософії, соціології чи історії. Багато уваги на ці питання звертається і при вивченні природничих дисциплін. Викладач на семінарських заняттях, як і на лекції, не виступає у ролі "оракула", який усе знає і не має права на помилку. Навпаки, він шукає істину разом із студентами, як талановитий актор грає роль незнавця. Він разом з ними переживає "проколи" у процесі пошуку істини і разом з ними радіє, коли пошук увінчується успіхом. Студенти захоплюються цією грою і не помічають штучності цього процесу. Але при всій розвинутості студента відчувається повага до викладача і разом з тим якась невидима дистанція між ними.

Третє. В американській системі освіти регулятором стосунків між студентом і викладачем є студентська громадська думка. Соціологічне опитування здійснюється щорічно, в кінці прочитаного курсу. Але результати його знають тільки завідувач кафедри і викладач. Це є секретом навіть для президента (ректора) університету. Дані опитування дають змогу вносити певні корективи в роботу професорського складу кафедри, а також впливають на заробітну плату.

В Америці вважається, що освіта на 80% є державною. Але насправді навіть у державних навчальних закладах за освіту доводиться платити. Скажімо, навчання у більш-менш пристойному університеті штату Вермонт коштує приблизно 30 тис. доларів у рік. Тому американці, як правило, спочатку заробляють гроші, а потім думають про навчання в університеті. Звідси й вік американського студента: 25-30 років. У вартість навчання входить харчування (1 раз в день - обід) і проживання в гуртожитку, яке коштує 600-800 доларів у місяць. З метою адаптації до університетського життя студент обов'язково повинен жиги два роки в гуртожитку. Далі - його воля. Під час навчання студент записується на певні курси (кредити). Він може взяти не менше 12 і не більше 18 кредитів у рік. Вірніше, більше він може взяти, але за додаткову плату. Один кредит в університетах штату Вермонт коштує 355 доларів. Цікаво, що курси, які пропонують студентам, суттєво відрізняються від наших. Вони максимально наближені до життя і вимог часу. Ні філософія, ні математика, ні хімія, ні фізика, ні історія не читаються. Наприклад, у розрізі філософії читаються такі курси: теорія трансформації, теорія перехідних процесів, теорія

діагностики і передбачення, теорія циклів, синергетика, конфліктологія, культура, природа, людина, розуміння інших народів, герменевтика та багато інших.

Життя студента є надзвичайно напруженим. Але, незважаючи на це, воно відрізняється повнотою, культурою і різнобарвністю. Цікаво, що його таким роблять самі студенти. Вони організують різноманітні комітети, клуби, бюро з працевлаштування, екскурсійні бюро тощо. Те, що у нас іменується виховною роботою (таке поняття існує тільки в нашій системі освіти), не лежить на поверхні, воно пронизує весь процес навчання. Алкоголізм, наркоманія, хуліганство і т. ін. Лежать поза цим процесом. Тому університет ніякої відповідальності за це не несе.

Студент є громадянином держави і перед державою він відповідає як громадянин, а не студент.

Після закінчення університету теоретично підготовлений спеціаліст (бакалавр, магістр чи навіть доктор філософії) ще далеко не готовий до теоретичної роботи. Він повинен отримати ліцензію на роботу вчителя, інженера, лікаря тощо. Для цього він, у нашому розумінні, після закінчення університету проходить практику. У процесі практики, яка триває два роки, може виявитися, що йому не вистачає якихось теоретичних знань. Тоді він записується на певний курс, платить гроші і слухає його. Після успішної практики він отримує ліцензію, яка засвідчує його готовність виконувати ті чи інші професійні обов'язки. І тільки тепер з університетською освітою і з ліцензією в руках він шукає собі роботу.

У США не існує загальнофедеральної освіти: кожен штат має свою концепцію освіти, яка характеризується своїми незначними особливостями. Її реалізація контролюється відповідними органами штату. У ньому, звичайно, є свої мінуси, але є й плюси. Перш за все вони полягають у надзвичайній мобільності освіти, швидкому реагуванні на будь-які зміни в житті суспільства і потреби часу.

Соціологічні дослідження і постійне знання громадської думки дозволяють вносити корективи у навчальний процес. Тому університетським психолого-соціологічним лабораторіям у США приділяється особлива увага. Саме завдяки їх діяльності адміністрація університетів володіє повною інформацією про те, чим живуть студенти, що їх цікавить у даний час, що вони читають, як проводять вільний час тощо.

Гордість будь-якого університету на Заході, у тому числі в Америці, - це бібліотека. Університетська бібліотека в США - це не тільки комп'ютери, але й багаті книжкові фонди. Іноді завдяки двом-трьом десяткам унікальних книг про той чи інший університет знають у всьому світі.

Звичайно, далеко не все, що має американська система освіти, може бути використане у нас. Але деякі аспекти її, безумовно, можуть приносити користь і на нашому ґрунті, було б тільки бажання їх реалізувати. І, що не менш важливо, без зайвого формалізму і організованості, що часто-густо так шкодять нашому життю.